

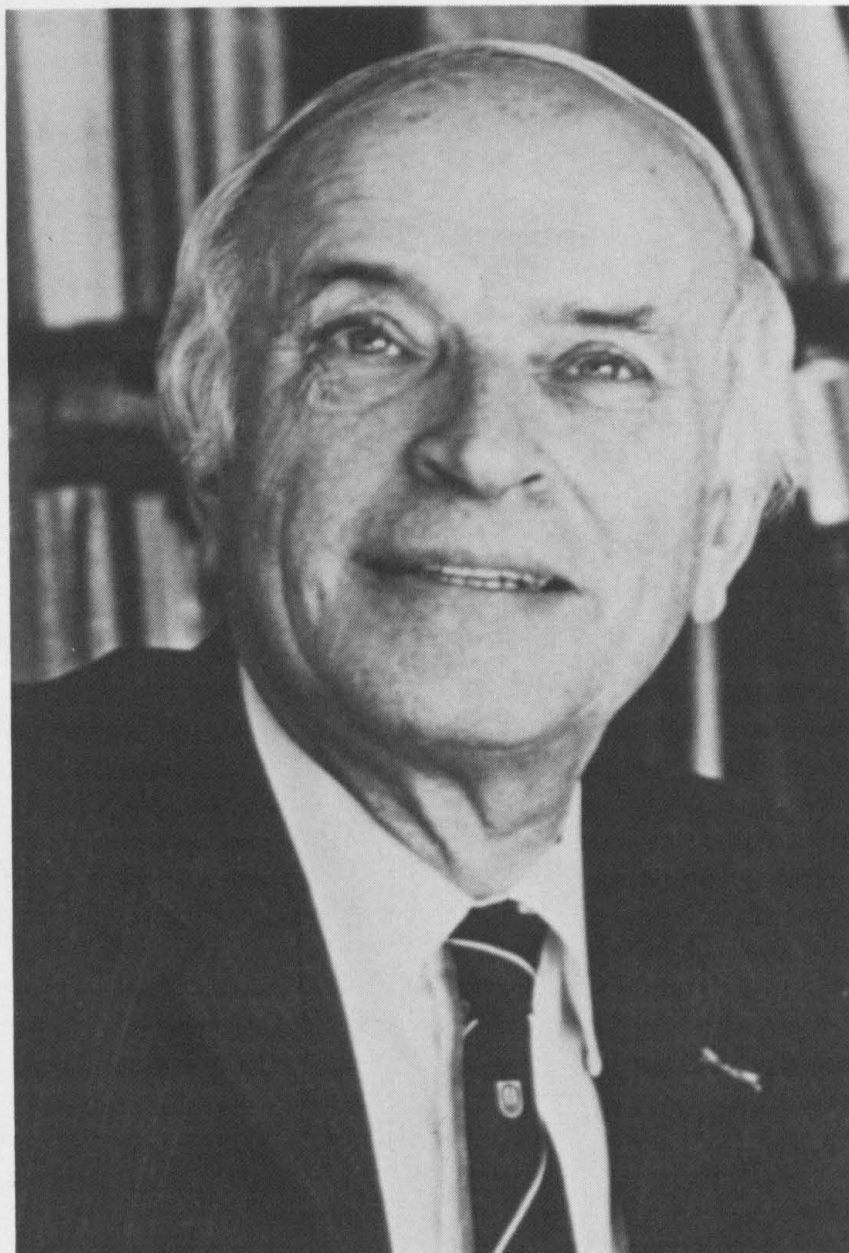
Citation:

H.W. Pleket, Levensbericht W. den Boer, in:
Levensberichten en herdenkingen, 1993, Amsterdam, pp. 7-13

Herdenking door H.W. Pleket

Willem den Boer

4 oktober 1914 - 16 februari 1993

Willem den Boer

7

Op 16 februari 1993 overleed te Leiden Willem den Boer, sedert 1946 buitengewoon, sedert 1949 gewoon, en sedert 1979 emeritus hoogleraar in de Oude Geschiedenis aan de Rijksuniversiteit te Leiden. Sedert 1969 was hij lid van de Afdeling Letterkunde van de Akademie. Een herdenking, geschreven voor de Akademie, dient zich te concentreren op de wetenschappelijke betekenis van de overledene. Personalialia zijn echter niet onwelkom voorzover zij betekenis blijken te hebben voor de wetenschappelijke oriëntatie en ontwikkeling van de overledene. Den Boer werd in 1914 geboren als oudste zoon van een Dordrechtse ingenieur en scheepsbouwer. Het was een kinderrijk en gelovig gezin, via de grootouders nauw verbonden met het Zuidhollandse platteland van Goeree/Overflakkee. Zijn hele leven is hij belijdend lid van de Nederlands Hervormde Kerk geweest en het Christendom was, zonder dat hij daar nu anderen direct mee confronteerde of lastig viel, een belangrijke factor in zijn persoonlijk leven, een inspirerend studie-object in zijn geleerdenbestaan en een maatschappelijk fenomeen waarvoor hij de nodige wetenschappelijke en bestuurlijke energie reserveerde. Zo was hij lange jaren voorzitter van de Vereniging voor Christelijk Volksonderwijs en lid van de Commissie voor Theologisch Hoger Onderwijs van de Nederlands Hervormde Kerk. In die laatste hoedanigheid voerde hij met zijn medeleden menig debat, op basis van diepgaande exegese van het Nieuwe Testament – zijn kennis van het pagane en patristische Grieks kwam hem daarbij goed van pas – en met als doel de advisering voor de benoeming van kerkelijke hoogleraren. Na zijn opleiding aan het Dordtse gymnasium speelde hij met de gedachte om theologie te gaan studeren. Het vrijzinnige Leiden kon echter vader Den Boer geenszins bekoren, terwijl op zijn beurt zoonlief niet erg geporteerd was voor een studie aan de nogal orthodoxe Utrechtse Faculteit. Het resultaat was een compromis: het werd toch Leiden maar dan wel Klassieke Letteren. Laten we niet vergeten dat uiteindelijk Athene en Jeruzalem, na aanvankelijke vijandigheid, het ook in de Oudheid al op een akkoordje gegooid hebben.

Theologische en godsdienst-historische interesse heeft Den Boer zijn hele leven gehouden. Zijn dissertatie bij Van Groningen handelde over *De allegorese in het werk van Clemens van Alexandrinus* (1940): een typisch patristisch onderwerp dat in weinig de sporen van de latere oudhistoricus verried. Een benoeming als docent aan de Haagse School voor Taal- en Letterkunde, waar hij lange jaren, in combinatie eerst met een conrectoraat aan het Haags Christelijk gymnasium, later met het hoogleraarschap Oude Geschiedenis, vele jaargangen cursisten met de grondbeginselen van de Grieks-Romeinse geschiedenis vertrouwd maakte, dwong hem zich grondig in te werken in dat vakgebied. Hiermee wil en mag geenszins gezegd worden, dat zijn historische belangstelling tijdens zijn studie Klassieke Letteren nog maar sluimerend was. Zeer goed herinner ik mij hoe enthousiast, ja bevlogen hij later kon vertellen over de colleges die hij bij de algemene godsdiensthistoricus W.B. Kristensen en bij de grote Huizinga volgde.

Eenmaal benoemd als hoogleraar Oude Geschiedenis te Leiden heeft hij zijn belangstelling voortdurend verbreed. Zijn theologische en historiografische interesse manifesteerde zich in diverse opstellen over de relatie tussen de antieke historiografie en het bijbelse denken, waarin hij de verwantschap tussen Lucas-als-historicus en de grote antieke geschiedschrijvers benadrukte. Een kleine bronnenverzameling van pagane teksten over het Christendom, vrucht van een serie werkcolleges, verscheen in 1948 en beleefde in 1965 zelfs een tweede druk. Zijn godsdiensthistorische belangstelling mondde, na enkele kleinere artikelen uit de tijd van zijn leraarschap, uit in zijn in 1948 verschenen monografie over *De Godsdienst van de Grieken*, dat eveneens in 1965 een tweede druk beleefde. De programmatische eerste zin van het eerste hoofdstuk: 'De geschiedenis der godsdiensten is een geschiedenis van openbaringen,' verraadt 'schrijvers theologische achtergrond maar verleidt hem niet tot een empathische, door het Christendom gevoede, anachronistische interpretatie van die openbaringen. 'De historicus heeft uitsluitend de vormen, waarin de mens zijn ervaringen tracht weer te geven, tot object van onderzoek. De wezenlijke inhoud te vatten is geen taak van historisch onderzoek.'

Deze laatste opmerking heeft hem er overigens niet van weerhouden te proberen de betekenis van die expressies voor de toenmalige mensen, gedifferentieerd naar tijd en sociale groeperingen, zo dicht mogelijk te benaderen. Soms ontkwam hij niet aan de verleiding om de kloof tussen antieke en Christelijke religiositeit te snel te dichten, wellicht onbewust daarbij geleid door zijn Christelijke levensovertuiging en zijn theologische interesse. Bekend waren en zijn nog steeds zijn filippica's tijdens colleges en zijn geschreven polemieken tegen zijn vermaarde Utrechtse collega Bolkestein die meende dat de godheid in de antieke wereld de moraal hoogstens patroniseerde doch niet genereerde: geen 'Tien Geboden' derhalve in de pagane Oudheid. Persoonlijk geloof ik niet dat het bewijsmateriaal dat Den Boer aanvoerde voor de stelling dat het goddelijk woord bij de Grieken wel degelijk 'wet' was, erg overtuigend is. Enkele aanwijzingen zijn er zeker, maar die betreffen eerder de archaische tijd en het is zeer de vraag of die voldoende spankracht hebben om de totale antieke religiositeit te omspannen. Hetzelfde geldt voor zijn polemieken tegen de befaamde Duitse classicus Von Wilamowitz die stelde dat 'God is liefde' Christelijk was doch 'Liefde is (een) God' heidens. Essentieel is echter dat Den Boer steeds probeerde de discussie op te tillen naar het niveau van dit soort cruciale vragen en grote debatten. Tijdens zijn colleges waren zijn vaak polemische excursen over dat soort zaken ware hoogtepunten. De vragen zijn vaak belangrijker dan de antwoorden en de methoden.

Zijn theologische belangstelling maar ook de colleges van en de bewondering voor Huizinga resulteerden in een blijvende interesse voor zingevingproblemen in de geschiedenis. Deze stonden centraal in studies over de relatie tussen antieke cultuur en Christelijk geloof, over 'onvermijdelijke subjectiviteit of methodisch

subjectivisme' (1948) en over Toynbees systeembouwerij van 'challenge' en 'response', van 'internal proletariat' en 'universal church' als een energiebron voor alle nieuwe beschavingen (1948; 1956). Hier en nu lijken dat allemaal erg gedateerde concepten en theorieën maar in de jaren vijftig en zestig was Toynbee een 'hot' issue. In geschiedtheoretisch opzicht is Den Boer steeds onder de bekoring van Huizinga gebleven, met diens opvattingen over geschiedschrijving als beeldvorming en met diens afkeer van het speuren naar wetmatigheden en constanten. Zijn uit 1952 daterende boekje *Benaderbaar Verleden*, vrucht van een samen met Locher en Rüter gegeven serie colleges, is een prachtig testimonium van Den Boers inzichten op dit terrein.

De tot nu toe genoemde terreinen van wetenschap heeft Den Boer eigenlijk nooit verlaten; wèl zijn steeds nieuwe terreinen ontgonnen, een bewijs voor zijn werkelijk onvoorstelbare werkkraft en zijn niet aflatende weetgierigheid. In 1954 verscheen zijn eerste grote boek over een echt oudhistorisch thema: *Laconian Studies*, voorbereid in doctoraal werkcolleges en door een verblijf in 'Oxbridge', alwaar discussies met groten uit het vak als Last, Wade-Gery en Gomme grote invloed op hem uitoefenden. Herhaaldelijk verwees hij naar die periode in persoonlijke gesprekken in zijn latere leven, vol bewondering voor de wereld van de 'colleges' maar tegelijk met een zekere twijfel over wat hij wel de 'hot house'-sfeer van die wereld noemde. Toen ikzelf in 1954 met een ZWO-stipendium naar Cambridge ging, uiteraard op voorstel en met voorspraak van Den Boer zij het ook om heel andere dingen te doen, moet de geschiedenis zich voor hem herhaald hebben. Ik ben hem er altijd dankbaar voor gebleven. In zijn *Laconian Studies* paarde Den Boer scherpzinnige interpretatie van Herodotus en Plutarchus aan diepgaande kennis van vergelijkbare andere primitieve maatschappijen. Ethnologie en culturele anthropologie waren de gebieden die hij toen ontdekte en betrad, al had hij de zeer aanbevelenswaardige gewoonte om bij zijn eigen werk en bij de begeleiding van dissertaties steeds terug te vallen op de kennis van collegae als G.W. Locher en J.P.B. de Josselin de Jongh. Zelf betoonde hij zich afkerig van een hyperkritische benadering van beweringen van latere Griekse historici over oudere perioden. Dat iets pas voor waar gehouden mocht worden, als bewezen kon worden dat een desbetreffende bewering in de bronnen juist was, leek hem – mijns inziens terecht – een hyperkritische dwaasheid. Hij koos terecht de weg van de subtiele interpretatie van teksten in de context van een maximale kennis van de door hen geportretteerde wereld.

De spraakmakende '*Laconian Studies*' werden gevolgd door drie andere monografieën. In 1962 verscheen in het Nederlands *Eros en Amor. Man en Vrouw in Griekenland en Rome*. In dit boek probeerde Den Boer eerst en vooral duidelijk te maken dat het zinloos is om, uitgaande van moderne noties over de positie van de vrouw in onze tijd, de staf te breken over de veronderstelde onderdrukking van de vrouw vroeger. Hij ontkende niet dat naar ons gevoelen en naar onze criteria – even afgezien van wat er in de praktijk van terecht komt – de

positie van de Atheense vrouw lamenteel was maar wèl dat diezelfde Atheense vrouw zich ook voortdurend onderdrukt voelde. Terecht weigerde hij te geloven dat het de antieke en moderne 'male pigs' geweest zijn die ons een rad voor ogen draaiden met hun idee dat de vrouw als moeder en huisvrouw gerespecteerd werd en zich ook gerespecteerd wist. Veel emancipatoir geschrijf over vrouwen in het verleden is een onverbloemde vorm van wishful thinking. In zijn in 1979 verschenen monografie *Private Morality in Greece and Rome. Some historical Aspects* zijn de hoofdlijnen van zijn visie kort in het Engels weergegeven in het elfde hoofdstuk over *Women in Religion and Morality*.

Tussen *Eros en Amor* en *Private Morality* verscheen in 1972 zijn *Some Minor Roman Historians*, waarin hij zijn inmiddels gegroeide interesse voor collectieve voorstellingen over het verleden, aangereikt door tweedehands historici met grote invloed op grote bevolkingsgroepen, etaleerde. Florus en Eutropius mogen dan niet de faam van een Tacitus of Livius genieten, voor een reconstructie van gangbare historische voorstellingen zijn ze vaak veel belangrijker dan de grote geesten. Mutatis mutandis moet men vaststellen dat voor de bestudering van de collectieve mentaliteit van grote groepen Nederlanders Harry Mulisch minder belangrijk is dan de boekreeks, *Story en Privé*, al wil ik daarmee Rome's *Minor Historians* geenszins op het niveau van Boulevard-proza brengen!

Tussen al deze majeure publikaties door verscheen een niet aflatende stroom van artikelen en vooral ook boekrecensies. Tussen 1939 en 1979 (het jaar van zijn emeritaat) verschenen 102 wetenschappelijke artikelen, 57 artikelen in kranten, weekbladen en gedenkboeken, alsmede 218 boekrecensies. Van zijn wetenschappelijke artikelen verscheen ter gelegenheid van zijn emeritering in 1979 een representatieve selectie onder de titel *Syngammata. Studies in Graeco-Roman History*. Uit het grote aantal in kranten en weekbladen verschenen artikelen valt af te leiden dat Den Boer een grote maatschappelijke belangstelling had, met name voor de problemen van VWO en WO – want dat waren de sectoren waarover zijn bijdragen meestal gingen. Voor vragen omtrent het Academische Statuut en de Hoger Onderwijs Wetgeving gold hij als een alom gerespecteerde vraagbaak. Zijn leraarschap in Bussum en Den Haag, van 1939-1948, is een zuurdesem gebleken, in zoverre hij steeds geïnteresseerd bleef in de lotgevallen van het VWO. Wat dat betreft is de hooglerarenstand in het huidige tijdsgewricht duidelijk zijn mindere. Ik verbaas mij er tenminste altijd over hoe weinig collegae zich lijken te realiseren wat rond 2000/2001 de gevolgen voor de dan binnenkomende eerstejaars (en dus ook voor de academische docenten) zullen zijn van de tegen die tijd tot volle wasdom gekomen nieuwe basisvorming in het voortgezet onderwijs, om maar te zwijgen van de gevolgen voor de nieuwe doctorandus rond 2005/2006. Een onderzoekschool zou dan wel eens onmisbaar kunnen zijn, terwijl het, althans voor de alpha's en zeker voor de excellente doctorandi, op dit moment niet veel meer is dan een manifestatie van een te vroeg gestart amerikaniseringsproces. Hoe dit ook zij, met Den Boer kon men op

dit punt altijd heel interessante gesprekken voeren, omdat hij als hoogleraar steeds geïnteresseerd bleef in en ook echt veel wist over het VWO.

Een hoogleraar zit niet alleen maar achter zijn bureau te schrijven. Hij is tevens docent, promotor en, soms, bestuurder. Den Boer heeft 33 jaar met volledige inzet en overtuiging colleges gegeven, op alle niveaus en in alle soorten. Vele van zijn publikaties werden geëntameerd en voorbereid in werkcolleges. Vervanging voor gehele of gedeeltelijke ontheffing van onderwijsverplichtingen kwam alleen voor tijdens zijn rector magnificussschap en uiteraard tijdens zijn optreden als visiting professor in Ann Arbor. Voor het overige was hij present; dominant maar wel veel van zichzelf eisend en daardoor medewerkers recruiterend die het tegendeel waren van de befaamde academische zeurpieten. Een kleine twintig promovendi heeft hij begeleid naar de summi honores, op een zeer breed gebied van de Altertumswissenschaft. Zes hoogleraren – vier ordinarij in de Oude Geschiedenis, één persoonlijk hoogleraar in de Oude Geschiedenis en één bijzonder hoogleraar in een aspect van diezelfde Oude Geschiedenis – zijn Leidse alumni en leerlingen van Den Boer. Alleen Nijmegen is op oud-historisch terrein de dans der Leidse Oude Geschiedenis ontsprongen.

Den Boers wetenschap was uiteraard volop internationaal. De thans veelvuldig gehoorde roep om internationalisering der wetenschap hoorde hij met spottende glimlach aan. De wetenschap der Oude Geschiedenis is immers per definitie internationaal of zij is geen wetenschap meer, althans geen wetenschap van belang. Hij was een gezien en veel gevraagd spreker op internationale congressen en colloquia; zelf zulke manifestaties organiseren deed hij weinig, met één grote uitzondering: voor de Zwitserse Fondation Hardt was hij gaarne bereid zich in te zetten als organisator van colloquia. Het voordeel was dan, dat hij zich uitsluitend op het wetenschappelijke aspect kon concentreren. Huisvesting en financiering waren de zorg van de beheerders van Baron Hardts erfenis. Ook in dit opzicht lijkt hij school gemaakt te hebben. Zijn oudleerlingen zijn in meerderheid dezulken, die zich liever laten uitnodigen dan dat ze zelf energie stoppen in het tijd- en energie absorberende organiseren van manifestaties.

Dat hij dit alles heeft kunnen volbrengen in combinatie met niet onaanzienlijke bestuurlijke besognes aan de Leidse universiteit – hij was secretaris en decaan van de Faculteit der Letteren en rector-magnificus – is eigenlijk onbegrijpelijk. Of, liever, het is alleen begrijpelijk voor wie hem van dichtbij meemaakte: altijd bezig maar ook altijd bereid een ander aan te horen. Alhoewel ik er een voorstander van ben om in herdenkingen ten overstaan van wetenschappelijke gremia ‘public’ en ‘private’ te scheiden, kan ik er hier niet om heen melding te maken van een zeer gelukkig huwelijk en gezinsleven, die hem enerzijds in staat stelden te doen wat hij deed, maar waar anderzijds veel liefde en zorg door hem in gestoken zijn. In zijn opstel over *Aspects of Religion in Classical Greece* (1973) – tekst van een te Harvard gehouden lezing – komt hij op een gegeven ogenblik te spreken over Hestia, de Godin van de Haard: ‘The hearth is the

center of family life, and marriage thrives under the warmth emanating from it' (*Sygrammata* blz. 150). Hij had het daar in Harvard over Alcestis en haar Hestia, maar voor mij sprak hij daar ook over zichzelf. Met zijn overlijden is een era in de Nederlandse Oude Geschiedenis afgesloten.

